

ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ імені М.В.ПТУХИ НАН УКРАЇНИ (історичний нарис)

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України – наукова установа, широко відома не лише в Україні, а й далеко за її межами, не тільки в наукових колах, а й серед громадськості. Інститут має багаті й славні традиції, є спадкоємцем першої в світі академічної наукової інституції демографічного профілю – Демографічного інституту, що був заснований з ініціативи М. Птухи та за підтримки М. Туган-Барановського 7 грудня 1918 р. один з перших у числі п’яти інститутів Української академії наук. 25 січня 1919 р. спільне зібрання УАН обрало директором Інституту проф. М. Птуху (академік УАН з 5 квітня 1920 р.), який залишався на цьому посту увесь період функціонування Інституту. 13 лютого 1934 року за Постановою Президії ВУАН Демографічний інститут було перейменовано на Інститут демографії та санітарної статистики. За Постановою Президії ВУАН від 9 травня 1934 р. до його складу передано кафедру санітарії і гігієни ВУАН, а її керівник – академік О. Корчак-Чепурківський (батько знаного вітчизняного демографа Ю. Корчака-Чепурківського) – очолив відділ санітарної статистики Інституту.

Створення Інституту стало подією у світовій демографічній науці: вперше з’явився окремий академічний науковий осередок кооперації зусиль демографів. До цього фахові демографи в Україні, як і в усьому світі, працювали у складі університетів, кафедр соціології, політекономії, статистики, а також в органах державної статистики.

Директор Інституту М. Птуха доклав усіх зусиль до того, щоб невідкладно розпочати його роботу. Ось як він уявляв собі завдання інституту (мова оригіналу)¹:

Демографічний Інститут при Соціальному Відділі являє собою першу спробу поставити виучування людности на належну височінь. Його завдання – це, з одного боку, сприяти розвиткові статистичного методу, а з другого – вживати всіх заходів задля якнайповнішого вивчення всіх народів, що залюднюють Україну. Для вирішення цих завдань Демографічному Інституту потрібні величезні статистичні матеріали, що їх він і повинен піддавати остаточному науковому обробленню.

Людність і окремі групи, з яких вона складається, виучувати треба з точок погляду:

- 1) фізично-психічних особливостей людини (антропология, статистика);*
- 2) смертности;*
- 3) шлюбности та сімейности;*
- 4) народимости;*
- 5) спадковости;*
- 6) міграції;*

¹ Звіт про діяльність УАН за 1919 р.

- 7) слабovitости;
- 8) інвалідности;
- 9) професій і занять;
- 10) злочинности.

Інститут розпочав свою діяльність 1 березня 1919 р., коли приступили до роботи його перші співробітники – директор і три штатних наукових співробітники. При Інституті на той час працювали ще три позаштатних наукових співробітники, які не отримували заробітної плати.

Основою для подальшого добору наукових кадрів став Київський інститут народного господарства, де М. Птуха очолював кафедру статистики та демографії, і в подальшому всі основні наукові співробітники Інституту демографії вийшли із стін цього ВНЗ (Ю.О. Корчак-Чепурківський, П.І. Пустоход, В.Ф. Резніков, М.Н. Трацевський). Найбільша за період існування Інституту чисельність штатних співробітників становила 30 осіб (у другій половині 1930-х років). На постійній та тимчасовій основі було залучено також і позаштатних працівників, переважна більшість яких працювала у Центральному статистичному управлінні УРСР (А. Хоменко, І.Коваленко, І.Вікул, М.Ходос та ін.). Академік М. Птуха, оцінюючи співробітництво Інституту демографії з ЦСУ УРСР у 1920-ті роки, зазначав, що ця співпраця відкрила нову епоху у роботі Інституту. Це був єдиний колектив, в якому не було поділу на статистиків–практиків і вчених-демографів. Протягом 1919–1923 рр. Інститут демографії провів велику роботу щодо збору, контролю і систематизації даних статистики природного руху населення в дев'яти українських губерніях у 1867–1914 рр. і матеріалів санітарної статистики за 1876–1914 рр.

Доволі швидко Україна стала одним із лідерів демографії в СРСР та світі. У 1920-ті роки формується комплексний підхід до вивчення демографічних явищ, які розглядаються вже не ізольовано одне від одного, а у тісному взаємозв'язку. Окрім макропроцесів (народжуваності, смертності, шлюбності, розлучуваності), вивчаються демографічні явища та процеси на мікрорівні (сім'я, домогосподарство). У методологічному плані таке вивчення полегшувалося введенням поняття «демографічна біографія пересічної людини», яке теоретично обґрунтував М. Птуха ще у 1916 р. і на основі якого він розробив загальну схему вивчення демографічних явищ. Створення на основі цієї загальної схеми апарату вимірювання демографічних явищ було започатковано зокрема у його роботі, присвяченій методам побудови індексів шлюбної гомогамії і гетерогамії. Ще й нині ця універсальна методика широко використовується у демографічних дослідженнях.

До кінця першої третини ХХ ст. Демографічний інститут розробляв також концепції, що узагальнювали закономірності попереднього демографічного розвитку і дали змогу створити загальну теорію відтворення населення. Чільне місце серед відповідних наукових досліджень займають праці Ю. Корчака-Чепурківського, який відзначався глибоким розумінням характеру зв'язку демографічних і соціально-економічних процесів. Він розглядав відтворення населення як момент відтворення виробничих відносин. Проблему відтворення класів та соціальних страт Ю. Корчак-Чепурківський поставив саме у такій площині. Його історичною заслугою є й те, що він дав неперевершений у вітчизняній літературі зразок аналізу відтворення різних соціальних груп українського суспільства, максимально використовуючи при цьому дані перепису 1926 р. та матеріали поточної статистики природного руху населення. Долучився до розробки питань демографічної теорії і С. Томілін, який розробив власну концепцію циклічності глобального демографічного розвитку. С. Томілін сформулював свої погляди на циклічність демографічного розвитку практично одночасно з основоположником теорії демографічної революції А. Ландрі (1934 р.) і незалежно від нього.

Методологічною основою широкого трактування поняття «демографія», прихильником якого був М. Птуха та його учні, є визнання органічної єдності економічної і демографічної сторін відтворення населення. Це повною мірою проявилось при дослідженні ними проблем відтворення населення України. На перших порах у роботі Демографічного інституту пріоритетним напрямом досліджень було вивчення смертності населення. Інститут здійснив велику роботу по побудові повних таблиць смертності для населення дев'яти українських губерній за 1896–1897 рр. М. Птуха розробив також методику побудови коротких таблиць смертності, яку широко застосовували в Демографічному інституті для вивчення смертності і використовували у статистичній практиці. За цією методикою в Інституті було побудовано кілька серій таблиць смертності на основі підсумків переписів 1897 і 1926 рр. і даних поточної статистики. Праці М. Птухи дали змогу вперше у вітчизняній демографії виявити особливості смертності населення у міських поселеннях і сільській місцевості та простежити етнічну диференціацію смертності у Європейській Росії наприкінці XIX ст. Наукове вивчення М. Птухою етнічного аспекта смертності можна вважати початком формування етнічної демографії в Україні.

На особливу увагу заслуговують праці Ю. Корчака-Чепурківського щодо смертності населення. Побудовані ним повні таблиці дожиття людності УРСР за 1925–1926 рр. з викладом використаного ним методологічного і методичного апарату у спеціальній монографії й понині залишаються демографічною класикою. Вперше у вітчизняній демографії він детально дослідив материнську смертність в Україні, тогочасну структуру причин смерті міського і сільського населення, вивчав вплив смертності від туберкульозу на тривалість життя. Оригінальністю підходів і цінністю отриманих висновків вирізняється також дослідження тренду смертності української людності за період 1896–1925 рр., яке провів А. Хоменко. У працях вчених Інституту цього періоду розглядалися й актуальні питання щодо народжуваності населення (Ю. Корчак-Чепурківський, М. Трацевський, М. Птуха). Так, Ю. Корчак-Чепурківський розробив оригінальну методику побудови таблиць плідності і виконав відповідні обчислення на українських матеріалах.

Особливу увагу вчені Інституту приділяли також вивченню шлюбно-сімейних відносин. Започаткувала серію робіт у цій царині відома праця М. Птухи про індекси шлюбності. Вагомим внеском у скарбницю демографічної науки стали праці А. Хоменка, Ю. Корчака-Чепурківського, П. Пустохода і М. Трацевського, В. Дмитровського, присвячені демографії української сім'ї, побудові таблиць шлюбності, розлучуваності, аналізу динаміки шлюбно-сімейних процесів. Ще одним перспективним напрямом у дослідженнях того періоду були проблеми якості населення у біосоціальному аспекті (М. Птуха, С. Томілін, А. Хоменко, Ю. Корчак-Чепурківський). У центрі уваги українських демографів у 1920–30-і роки було широке коло проблем, які виходили далеко за рамки вузькодемографічної проблематики. Аналізувались питання професійного складу населення, грамотності, міграції, урбаністики, етнодемографії. Вони висвітлювались у працях А. Хоменка, М. Авдієнка, Ю. Масютина, М. Трацевського, І. Вейцбліта, А. Гіршфельда, І. Вологодцева, С. Остапенка, А. Бориневича, І. Вікула, І. Коваленка, М. Ходоса. Значний крок було зроблено у розвитку історичної демографії. Історико-демографічні дослідження здійснювали М. Птуха, Ю. Корчак-Чепурківський, П. Пустоход, С. Шамрай, О. Баранович, Б. Вологдін, В. Клименко, В. Юркевич та ін. Завдяки працям цих авторів значно розширилась панорама демографічної історії українських земель у XVII–XIX ст.

З середини 20-х років у Демографічному інституті почав розвиватися ще один напрям діяльності – бібліографічний моніторинг вітчизняної та іноземної демографічної літератури. Результати цих напрацювань були опубліковані у двох бібліографічних покажчиках (В. Резніков). А в цілому 1920-і роки стали «золотою добою» у діяльності Демографічного інституту. Українська демографія відіграла тоді провідну роль в СРСР, вітчизняні наукові здобутки були широко відомі і отримали заслужене визнання не лише в СРСР, а й за його межами.

Соціально-економічна ситуація і політичний клімат в СРСР на початку 1930-х років вже не віщували обнадійливих перспектив для подальшого успішного функціонування Демографічного інституту. У лютому 1930 р. припиняє своє існування ЦСУ УРСР, і державна статистика повністю підпорядковується органам планування. На катастрофічне погіршення демографічної ситуації в Україні, спричинене голодомором 1932 – 1933 рр., влада відреагувала засекреченням поточної статистики природного руху населення та міграції і введенням заборони на публікації з демографічної проблематики. За таких умов основні зусилля вчених Інституту на початку 1930-х років були спрямовані на розробку теоретичних і практичних аспектів прогнозування чисельності і складу населення (М. Птуха, Ю. Корчак-Чепурківський, А. Хоменко). Через викликану голодомором демографічну катастрофу у 1932–1933 рр. ці прогностичні розробки не мали практичного значення, цінність їх полягала в іншому – у методологічних і методичних підходах, використаних їх авторами, які суттєво збагатили цей напрям української демографії. Проводились дослідження історії переписів населення у Росії – СРСР та на Заході (П. Пустоход, В. Воблий), а також історії поточної статистики природного та механічного руху населення в СРСР та у світі (Ю. Корчак-Чепурківський).

У період підготовки перепису населення 1937 р. Інститут демографії виступив основним консультантом Бюро перепису населення ЦУНГО Держплану СРСР. З ініціативи заступника начальника ЦУНГО СРСР М. Г. Струмліна Інституту було доручено підготувати проект поглибленого вивчення регіональних особливостей відтворення населення в СРСР. Розроблений проект складався з двох частин – загальної та спеціальної. Зміст загальної частини – детальне обґрунтування і конкретизація пропозицій щодо вивчення відтворення народонаселення в таких аспектах: територіальному, національному та за заняттями, галузями народного господарства і соціальними групами. Загальна частина проекту була обговорена і прийнята комісією ЦУНГО СРСР під головуванням С. Г. Струмліна, спеціальна частина – вивчення режиму відтворення населення за допомогою таблиць народжуваності та смертності – залишилась нерозглянутою.

У другій половині 1930-х рр. демографічні дослідження в Україні згортаються. Інститут демографії у 1938 р. було закрито, а більшість провідних демографів репресовано. Безцінний архів Інституту демографії, в якому зберігалися зібрані за 20 років статистичні та літературні матеріали, деякі вже підготовлені до видання результати досліджень, були втрачені на початку війни у 1941 р.

Однак науковий пошук і практична робота у царині демографії тривали. Поновлення демографічних досліджень в Україні припадає на кінець 1950-х – першу половину 1960-х рр., на період «хрущовської «відлиги». Головним чином «демографічний ренесанс» (Б. Урланіс) був зумовлений об'єктивною потребою держави та суспільства у результатах демографічних досліджень. Власне тому виконавчі владні структури стали основними ініціаторами розвитку демографічних досліджень (у першу чергу, звичайно, прикладних). У цьому контексті слід зазначити, що у 1960-ті роки темпи зростання витрат на науку та їх питома вага у держбюджеті в СРСР були найвищими у світі, що давало можливість розвивати нові наукові напрями, створювати наукові колективи. Немаловажним чинником, що сприяв активізації демографічних досліджень, було проведення у 1959 р. першого за повоєнні роки загального перепису населення і публікація його підсумків у 1962–1963 рр.

У 1960-ті роки естафета поколінь в галузі демографії забезпечувалася працею вчених колишнього Інституту демографії та їхніх учнів. Спочатку демографічні дослідження були зосереджені переважно у відділі статистики Інституту економіки АН УРСР, з якого невдовзі (у 1966 р.) виділився окремо відділ демографії, який очолила В. Стешенко. З часом демографічні структурні підрозділи створили в РВПС УРСР (відділ проблем народонасе-

лення та використання трудових ресурсів, керівник В. Онікієнко), Інституті геронтології АМН СРСР (лабораторія демографії, керівник Н. Сачук), Головному Діючому Держплану УРСР та в інших крупних науково-дослідних і проектних інститутах та провідних ВНЗ.

Ці та інші наукові структури створили потужний масив теоретичних та прикладних демографічних досліджень, багато з яких зберегли актуальність до наших днів. За майже 4 десятиріччя, що минули з часу створення відділу демографії, українська демографічна наука переживала і періоди швидкого прогресу, і певного застою. Поштовхом для якісного прориву стали демографічні виклики, які довели необхідність не тільки якісно нових досліджень, а й утворення нових науково-організаційних форм, про що свідчить і світовий досвід кооперації дослідників проблем народонаселення у вигляді потужних фахових наукових інституцій (Національний інститут демографічних досліджень Франції (ІНЕД), Центр демографічних досліджень Принстонського університету в США та ін.).

Вже давно на часі було створення в Україні потужного демографічного інституту, діяльність якого полегшила б координацію комплексних досліджень проблем населення, сприяла б підвищенню загального наукового рівня демографічної роботи, що здійснюється в Україні. Наприкінці минулого століття провідні українські вчені В. Стешенко, С. Пирожков, Е. Лібанова неодноразово виступали з обґрунтованими пропозиціями щодо створення такої інституції, але тільки восени 2002 р. (розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 № 556-р та постановою Президії Національної академії наук України від 09.10.2002 № 246) нарешті було створено в системі НАН України Інститут демографії та соціальних досліджень.

Фундатори Інституту С. Пирожков і Е. Лібанова збагачують вітчизняну демографію працями першорядного значення і разом зі своїми учнями формують сучасну українську демографічну школу, засади якої закладені академіком М. Птухою ще в стінах Демографічного інституту у міжвоєнний період. Однією з таких засад є постійна творча співпраця з органами державної статистики, іншими державними структурами, інститутами, дослідницькими центрами та університетами, взаємне збагачення методологічними здобутками.

Інститут став загальноновизнаним в Україні і за кордоном центром наукової думки і координації досліджень у галузі демографії та соціальної економіки, значно розширивши наукові горизонти й тематику досліджень. Нині він є єдиною профільною науково-дослідною установою НАН України, яка спеціалізується на системних дослідженнях проблем демографічного і соціального розвитку, проводить фундаментальні та прикладні дослідження, моделює новітні тенденції, розробляє комплексні демографічні прогнози та концептуальні засади державної соціально-демографічної політики.

З перших кроків свого існування Інститут розгорнув наукові дослідження широкого кола демографічних проблем, здійснює підготовку кадрів демографів, координацію відповідних науково-дослідних робіт у країні, встановлення наукових контактів із зарубіжними колегами, відомчими органами, здійснює публікацію результатів досліджень та пропаганду наукових знань.

В Інституті налічується 9 наукових структурних підрозділів: відділи економіки праці; досліджень людського розвитку; соціально-демографічної статистики; досліджень рівня життя населення; міграційних досліджень; проблем якості демографічних процесів, у складі якого є 2 сектори: досліджень генеративної активності населення та розвитку сім'ї і проблем тривалості життя і здоров'я населення; соціальної інфраструктури; проблем формування соціального капіталу. Нині серед співробітників – 76 науковців, з них 12 докторів і 35 кандидатів наук.

Дослідження Інституту характеризуються міждисциплінарним підходом і комплексністю, у них беруть участь усі наукові та науково-допоміжні працівники. Налагоджена

співпраця з фахівцями Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої і законодавчої влади, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України та ін.

Дослідження науковців ІДСД НАН України в царині демографії охоплюють практично все розмаїття проблем комплексного міждисциплінарного вивчення населення України.

Важливою складовою системного вивчення населення виступають теоретичні дослідження, які визначаються на даному етапі переходом України до нових соціально-економічних відносин, необхідністю збалансованого розвитку населення і соціально економічних змін, кризовими явищами в усіх сферах життя українського соціуму. Зусилля демографів Інституту за цих умов спрямовані на першочергове вивчення затяжної демографічної кризи, її причин, наслідків і шляхів подолання (Е. Лібанова, С. Пирожков, В. Стешенко, В. Піскунов, О. Макарова, І. Курило та ін.). Пріоритетними напрямками теоретичних досліджень Інституту в галузі демографії стала розробка концептуальних засад розвитку населення України, концепції історичного розвитку сім'ї, аналіз механізму взаємодії соціально-економічного і демографічного розвитку, відтворення населення і його історичні закономірності, населення і довкілля в історичній взаємодії, проблеми якості населення, розвиток сім'ї та стабільність соціально-економічного розвитку, теоретичні аспекти державної політики народонаселення і політики в області міграції. Результати теоретичних напрацювань науковців Інституту лягли в основу двох важливих документів (Концепції та Стратегії демографічного розвитку України на період до 2015 року), ухвалених Кабінетом Міністрів України.

Значна увага приділяється вивченню динаміки та структури демографічних процесів. У ході дослідження соціально-економічного і демографічного фону природного руху населення детально аналізується народжуваність та плідність, смертність і тривалість життя. Вивчення основних демографічних процесів ґрунтується на аналізі динаміки і географії найбільш досконалих з методологічного боку демографічних показників. Науковці Інституту продовжують традицію моніторингового аналізу демографічної ситуації в Україні, започатковану українськими демографами (В. Стешенко, В. Піскунов, Л. Чуйко, А. Товкун, А. Загробська та ін.) ще наприкінці 1960-х років. Поглиблений ситуаційний аналіз процесів відтворення населення Інститут проводить постійно, а результати моніторингу з 2003 р. періодично оприлюднюються в тематичних випусках серійного видання під загальною назвою «Населення України» і демографічних розділах щорічного Послання Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України».

Окрім комплексних досліджень відтворення населення України, вчені Інституту проводять поглиблені наукові розвідки окремих демографічних процесів. Питання народжуваності знайшли системне висвітлення у працях В. Стешенко, І. Курило, С. Аксьонової, Б. Крімера та ін. Особливу цінність становлять наукові розробки В. Стешенко стосовно когортної народжуваності у жінок України. Завдяки її дослідженням тепер в науковому обігу є унікальні когортні таблиці народжуваності когорт жінок, дітородний період яких відносять до 1945 – 2005 рр. Результати цих досліджень відкривають нові можливості для поглибленого вивчення ситуації у сфері народжуваності та розширюють джерельну базу для розробки прогнозів народжуваності населення України.

Успішно розвиваються в Інституті дослідження сімейно-шлюбних відносин. Вагомих результатів у демографічному вивченні сім'ї, шлюбності та розлучуваності досягли Л. Чуйко, Л. Слюсар. У їхніх працях аналізується місце сім'ї у відтворенні населення, досліджується економічна роль сучасної сім'ї, структурні особливості домашнього го-

сподарства та їх вплив на дітородну і виховну функції. Чимало зроблено Л. Чуйко для удосконалення методичного апарату дослідження сім'ї, зокрема, спеціальних таблиць шлюбності, які використовують при виявленні структурної трансформації сім'ї на зламі століть.

Предметом постійної уваги демографів Інституту залишаються проблеми здоров'я, смертності та тривалості життя. Грунтовні теоретичні та прикладні дослідження з цієї тематики проводять Е. Лібанова, І. Курило, О. Палій, Н. Левчук, Н. Рингач, П. Шевчук, О. Рудницький та ін.

Особливу зацікавленість в науковців Інституту викликає проблематика життєвого і трудового потенціалу. Об'єктом досліджень стали різнопланові питання відтворення трудового потенціалу, його якість, ефективність використання. Найвагоміший внесок у розвиток теорії трудового потенціалу і в дослідження його прикладних аспектів зробили С. Пирожков, Е. Лібанова, В. Онікієнко, О. Макарова, І. Курило, Т. Заяць та ін.

Дослідження закономірностей і тенденцій еволюції статеві-вікової структури населення здійснюють С. Пирожков, В. Стешенко, Е. Лібанова, П. Шевчук, І. Курило та ін. Розробляючи проблеми удосконалення статеві-вікового складу населення, демографи Інституту приділяють увагу такій актуальній для України проблемі, як старіння населення. В результаті вивчення процесів старіння населення виявлено його регіональні особливості в Україні, взаємозв'язки з іншими демографічними процесами, уточнені медико-демографічні та соціально-економічні наслідки старіння. Значного прогресу досягнуто у вивченні соціально-економічної структури населення України та закономірностей її трансформації у період ринкових перетворень. Виявлено основні закономірності історичної еволюції соціально-економічних структур населення, сучасні її особливості, проаналізовано демографічні наслідки трансформації соціально-економічних структур (І. Курило).

Інтенсивно почали розвиватися демоекологічні дослідження. На сьогодні вже сформувався чималий творчий доробок в галузі демоекології. В основному дослідження присвячені аналізу сучасного стану та новітній динаміці основних демографічних процесів на екологічно неблагополучних теренах України, зокрема на тих, що зазнали впливу радіаційних викидів під час аварії на ЧАЕС. Результати дослідження показують, що в еволюції демографічної динаміки у радіаційно забрудненій зоні явно простежується «чорнобильський слід», який позначається насамперед на стані здоров'я постраждалого населення, негативно впливає на динаміку смертності в постчорнобильський період, позначився на перебігу міграційних процесів і, зрештою, на формуванні чисельності та складу населення радіаційно забруднених територій. Приділяється увага висвітленню соціальних наслідків чорнобильської катастрофи та пошуку шляхів поліпшення медико-демографічної ситуації у радіаційно забруднених районах та інших неблагополучних територіях.

Активно розробляються також проблеми економічної демографії. Вивчення економічно-демографічних зв'язків проводять на базі розрахункових моделей і конкретних соціально-демографічних обстежень. Розроблено методику комплексної оцінки демографічних структур на основі побудови повікових пірамід виробництва та споживання і виконано відповідні обчислення (С. Пирожков, Є. Прип'як та ін.). Дослідженням проблем економіки сфери дошкільного виховання та економіки сім'ї вельми активно займалися В. Стешенко, Л. Чуйко, Л. Слюсар та ін.

Суттєвих позитивних зрушень досягнуто також у вивченні масштабів та структури демографічних втрат України внаслідок соціальних катастроф першої половини ХХ ст. (С. Пирожков, О. Рудницький, Н. Левчук, П. Шевчук).

Значне місце в роботах науковців Інституту посідають питання міграції населення. Зокрема, розробляються актуальні питання теорії міграції та її категоріального апарату,

концепції державної міграційної політики, методичні підходи до побудови таблиць зовнішньотрудового потенціалу населення і розробки реалістичних прогнозів міграції. Проводять також поглиблене вивчення масштабів, видів і напрямків міграції, оцінюється її вплив на розвиток ринку праці і на трансформацію статеву-вікової структури населення та трудових ресурсів. Здійснюються успішні спроби проведення сегментації зовнішньотрудової міграції і визначення її масштабів (Е. Лібанова, О. Позняк, О. Малиновська, Т. Драгунова, І. Майданік та ін.).

Помітного прогресу досягнуто в дослідженні теоретичних і прикладних питань демографічної політики (сутність і основна мета, принципи, основні напрями і засоби здійснення тощо). Науковці Інституту дійшли висновку, що демографічна політика може стати ефективним засобом вирішення демографічних проблем тільки у тому разі, якщо її основні зусилля будуть спрямовані на підвищення демографічної ефективності заходів, що здійснюються в усіх сферах життєдіяльності суспільства, в контексті заходів активної соціальної політики держави в цілому. До розвитку теорії і прикладних аспектів демографічної політики доклали чимало зусиль ряд дослідників (В. Стешенко, В. Піскунов, С. Пирожков, Е. Лібанова, Л. Чуйко, О. Макарова, І. Курило, О. Позняк, О. Палій, Н. Левчук, П. Шевчук, О. Рудницький та ін.). Нині дослідження в галузі демографічної політики розвиваються у напрямі вивчення впливу існуючої системи соціального захисту і соціальної допомоги на ситуацію з бідністю в країні і, відповідно, опосередковано на кризовий стан у сфері відтворення населення (О. Макарова, Л. Лісогор, І. Новак, Г. Герасименко, С. Ничипоренко та ін.).

Перспективним напрямом досліджень в ІДСД НАН України залишається демографічне прогнозування. Так, вчені Інституту розробили методологічні та методичні засади комплексного ймовірнісного прогнозування та оригінальну прогнозну модель взаємодії окремих складових демографічної динаміки (народжуваності, смертності, міграції) і їх очікуваних змін в перспективі. За цією методологією розроблено демографічний прогноз України на період до 2050 р. і періодично ведеться його актуалізація (С. Пирожков, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Позняк, П. Шевчук).

Серед найбільш значущих розробок Інституту слід назвати такі:

- Комплексний демографічний прогноз для країни на період до 2050 року, що набув статусу офіційного.
- Методологія побудови ІЛР для оцінки рівня людського розвитку в регіонах України.
- Концепція демографічного розвитку на 2005 – 2015 роки та Стратегія демографічного розвитку України на 2006 – 2015 роки.
- Цикл праць з проблем бідності, нагороджений у 2011 р. премією імені М.І. Туган-Барановського.
- Модель пенсійної реформи.
- Дослідження трудової міграції українців.
- Дослідження закономірностей розвитку сучасної української сім'ї, новітніх зрушень у народжуваності та оцінка пронаталістських заходів демографічної політики.
- Методологія та методика реконструкції демографічної динаміки України у ХХ сторіччі.
- Дослідження резервів підвищення тривалості життя в Україні.
- Дослідження імперативів розвитку соціальної інфраструктури в умовах трансформації економічних і соціальних відносин.

- Дослідження демографічних наслідків Голодомору 1932 – 1933 рр.

У 2004 році наказами ВАК України (від 17.01.2004 №20 та від 06.02.2004 №65) в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України створено Спеціалізовану раду Д 26.247.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) економічних наук зі спеціальності 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика, відкрито аспірантуру та докторантуру за цією спеціальністю.

У 2004 році Інститут видав перший номер українського науково-економічного та суспільно-політичного журналу “Демографія та соціальна економіка”. Свідоцтво про Державну реєстрацію журналу видано Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 12.01.2004 (серія КВ № 83047). Виходить журнал двічі на рік українською мовою. Наклад 300 прим. Розповсюджується в Україні, країнах СНД, країнах Східної і Центральної Європи. Публікує дослідження з теоретичної, описової та економічної демографії, висвітлює методологічні питання демографічного аналізу, проблеми теорії і практики демографічного прогнозування, соціальної політики та безпеки, людського розвитку, соціальної стратифікації суспільства, економіки праці.

13 лютого 2009 року журнал “Демографія та соціальна економіка”, який видає Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, було офіційно включено до переліку міжнародних наукових фахових видань і присвоєно відповідний шифр: ISSN 2072-9480. Вже побачило світ 15 випусків цього періодичного демографічного видання.

З метою увічнення пам'яті видатного вченого-демографа, засновника та першого директора Інституту демографії М. Птухи на пропозицію Відділення економіки НАН України Президія НАН України постановила (Постанова Президії Національної Академії Наук України № 298 від 11 листопада 2009 року) присвоїти ім'я Михайла Васильовича Птухи Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і надалі іменувати його – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України.

Результати роботи Інституту є основою для підготовки щорічних монографічних видань: “Населення України” і “Людський розвиток в Україні”.

Серед інших найважливіших монографій Інституту, виданих в останні роки, слід назвати такі:

Смертність населення України у трудоактивному віці / Лібанова Е. М., Левчук Н. М., Рингач Н. О. та ін. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – К., 2007. – 211 с.

Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / Лібанова Е.М., Курило І.О., Слюсар Л.І., Стешенко В.С. та ін./Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Український центр соціальних реформ/. – К.: Видавничий дім “АДЕФ-Україна”, 2008. – 256 с.

Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу / Лібанова Е.М. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України/. – К.: КНЕУ, 2008. – 328с.

Соціальний розвиток регіонів України: оцінка та напрями зменшення диспропорцій / Новак І.М. / Інститут економіки промисловості НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України/. – Донецьк – Київ. Ротапринт ІЕП НАН України, 2008. – 196 с.

Гендерні аспекти соціальної політики в Україні / Герасименко Г.В. – Умань: “Візаві” (СПД Сочинський), 2008. – 252 с.

Диференціація грошових доходів населення: аналіз, прогноз та механізм прогнозування / Гвелесіані А.Г. — /Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України/. — К., 2008. — 155 с.

Економічний механізм соціальної інфраструктури: стан і перспективи розвитку / Левін Б.П. — /Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України/. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. — 313 с.

Туристичний сегмент страхового ринку України: сучасні тенденції та технології розвитку / Охріменко О.О. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України/. — К.: ДУ “Інститут економіки і прогнозування НАН України”, 2008. — 502 с.

Економіко-статистичні моделі та методи дослідження соціальних процесів: нерівність, бідність, поляризація / Семенов В.В. / У 2 т. /Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України/. — Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. — Т. 1: Нерівність. — 2008. — 237 с. — Т. 2: Бідність та поляризація. — 2008. — 269 с.

Соціально-економічні ризики та загрози бідності в Україні: методика та практика аналізу. / Лібанова Е.М. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Інститут оперативної діяльності та державної безпеки / — Х.: Право, 2008. — 208 с.

Вибіркові обстеження населення: методологія, методика, практика / Гладун О.М. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України/ — Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2008. — 34 с.

Вибрані наукові праці: У 2 т. Том 1. Демографічний і трудовий потенціал. Пирожков С.І. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України / — К.: Київ.нац.торг.-екон. Ун-т, 2008. — 934 с.

Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Лібанова Е.М., Курило І.О., Аксьонова С. Ю., Слюсар Л.І. та ін. /Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Український центр соціальних реформ, Фонд народонаселення ООН/ — К.: ТОВ “Основа-Принт”, 2009. — 248 с.

Демографічні чинники бідності / Лібанова Е.М., Башкіров С.В., Крикун О.І., Полякова С.В. та ін.; /Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ, Фонд народонаселення ООН/ — К.: ТОВ “Основа-Принт”, 2009. — 184 с.

Становлення середнього класу: домінанта національної стратегії України /За ред. Новікова В.М. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України / — К.: Четверта хвиля, 2009. — 640 с.

Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. — 288 с.

Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави. Національна доповідь. За заг.ред. Лібанової Е.М. та ін.. —К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.

Новий курс: реформи в Україні. 2010 — 2015. Національна доповідь/ за заг. ред. Лібанової Е.М. та ін. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.

Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. — 248 с.

Якість інформаційного забезпечення соціальної політики / Лібанова Е.М., Макарова О.В., Саріогло В.Г. та ін./ — К.: Дух і літера, 2010. — 248 с.

Всього за період діяльності Інституту видано 130 монографій, підручників, брошур, препринтів тощо.

Науковці установи беруть активну участь у роботі міжнародних організацій, а саме:

директор Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, академік НАН України Е.М.Лібанова є членом Всесвітнього союзу з проблем народонаселення, European Association of Labor Economists;

провідний науковий співробітник сектору проблем тривалості життя і здоров'я населення, к.е.н. Н.М.Левчук є членом Європейської асоціації дослідження народонаселення (ЕАРС);

завідувач відділу економіки праці, д.е.н. Л.С. Лісорог – член International Association of the Economists of Participation з 2008 року;

головний науковий співробітник відділу проблем якості демографічних процесів, д.е.н., проф. В.С.Стещенко є членом Всесвітнього союзу з проблем народонаселення, член Міжнародної організації з наукового дослідження населення (IUSSP – International Union for the Scientific Study of Population);

головний науковий співробітник відділу досліджень людського розвитку, д.е.н., с.н.с. Гладун О.М. – член Міжнародної організації з наукового дослідження населення (IUSSP – International Union for the Scientific Study of Population), член Міжнародної асоціації статистиків з обстежень (IASS – International Association of Survey Statistician) Міжнародного Інституту статистики (ISI – The International Statistical Institute);

головний науковий співробітник відділу проблем якості демографічних процесів, д.н. держ. упр. Н.О.Рингач є членом Світової Федерації Українських лікарських товариств;

завідувач відділу соціально-демографічної статистики, д.е.н. В.Г.Сариогло, а також співробітники його відділу, к.е.н. Огай М.Ю., О.В.Лиса, к.е.н. Г.І.Терещенко, Н.А.Вашаєва – члени Міжнародної асоціації статистиків з обстежень (IASS – International Association of Survey Statistician) Міжнародного Інституту статистики (ISI – The International Statistical Institute).

Отже, за вельми короткий період свого існування Інститут в царині демографії досяг чималих здобутків. Це значною мірою стало можливим завдяки тому що засновники Інституту правильно обрали стратегічні орієнтири щодо науково-організаційних форм проведення досліджень. В Інституті органічно поєднуються суто демографічні дослідження та дослідження в області соціальної економіки, економіки праці. А як свідчить світовий досвід, на сучасному етапі основних успіхів у вивченні народонаселення можна очікувати не від власне демографії (або як ще кажуть «чистої» демографії), а на «стиках» демографії із соціальними дисциплінами, які займаються дослідженням людського розвитку, рівня життя населення, соціальної інфраструктури, науковими розвідками в області соціально-демографічної статистики. Про результати наукових досліджень у сфері соціальної економіки мова піде у наступній частині нарису. *(Продовження нарису в наступному номері журналу).*

**Кандидат економічних наук
В.В. Черніченко**